

Съдържание

Глава XXXVI.	Човешки въплъщения на Атис	511
Глава XXXVII.	Източни религии в Европа	515
Глава XXXVIII.	Митът за Озирис	523
Глава XXXIX.	Ритуалът на Озирис	531
Глава XL.	Същността на Озирис	545
Глава XLI.	Изида	553
Глава XLII.	Озирис и слънцето	557
Глава XLIII.	Дионис	561
Глава XLII.	Деметра и Персефона	571
Глава XIV.	Житната майка и Житната дева в Северна Европа	579
Глава XLVI.	Житната майка на други места по света	597
Глава XLVII.	Литиерс	613
Глава XVIII.	Зооморфният житен дух	645
Глава XLIX.	Древни зооморфни божества на растителността	669
Глава L.	Причестяване с божеството	691
Глава LI.	Хомеопатичната магия на месната храна	711

Глава LII.	Умъртвяване на божественото животно	719
ГЛАВА LIII.	Умилоствивяване на диви животни от ловците....	745
ГЛАВА LIV.	Типове причастия с животни.....	765
ГЛАВА LV.	Пренасяне на злото	775
ГЛАВА LVI.	Публично пропъждане на злини.....	787
ГЛАВА LVII.	Изкупителни жертви за благо на обществото.....	809
ГЛАВА LVIII.	Хора – изкупителни жертви в класическата древност.....	831
ГЛАВА LIX.	Умъртвяването на божеството в Мексико	845
ГЛАВА LX.	Между небето и земята.....	853
ГЛАВА LXI.	Митът за Балдер.....	875
ГЛАВА LXII.	Празниците на огъня в Европа.....	879
ГЛАВА LXIII.	Тълкуването на празниците на огъня	921
ГЛАВА LXIV.	Изгаряне на човешки същества в огньовете.....	935
ГЛАВА LXV.	Балдер и имелът	947
ГЛАВА LXVI.	Отделената от тялото душа в народните приказки.....	959
ГЛАВА LXVII.	Отделената от тялото душа в народните обичаи	975
ГЛАВА LXVIII.	Златната клонка	1005
ГЛАВА LXIX.	Прощаване с Неми	1019

ГЛАВА XXXVI

Човешки въплъщения на Атис

Ако се съди по надписите в Песинунт и в Рим, върховният жрец на Кибела често бил наричан Атис. Затова имаме основание да предположим, че при ежегодните празненства той играел ролята на своя едноименник. Видяхме как в Деня на кръвта той си пускал кръв от ръцете, уподобявайки смъртта на Атис под бора. Това предположение не противоречи на факта, че на тази церемония Атис е представян и от чучело, защото могат да се посочат много случаи, когато божественото същество се представя първо от жив човек, а после от чучело, което след това се изгаря или унищожава по някакъв друг начин. Бихме могли да направим още една крачка и да предположим, че във Фригия и другаде това привидно умъртвяване на жреца, придружено от действително пускане на кръв, символизира и човешката жертва, която в по-ранни времена действително са принасяли.

Може би в прочутата история с Марсий се съдържа далечен спомен за начина, по който са умъртвявали тези древни представители на божеството. Според една легенда той бил фригийски сатир или селен, а според друга – овчар или пастир, който свирел прекрасно на флейта. Приятел на богинята Кибела, той бродел сред природата да я успокоява и утешава в скръбта ѝ по мъртвия Атис. Жителите на фригийския град Селена му приписвали композицията на Мелодията на майката, която се изпълнявала в чест на Великата майка на боговете. Възгордял се Марсий от изкуството и умението си и предизвикал Аполон да се надсвирват – той на флейта, а Аполон на лира. Марсий загубил и победителят Аполон или

някакъв скитски роб го завързал за един бор и го одрал жив (или го разкъсал парче по парче). Кожата му била показвана в Селена и много по-късно. Тя висяла в подножието на крепостта, в една пещера, от която реката Марсий се втурва с неударима и шумна сила, за да се влее в р. Меандър. Също както река Адонис изскача сякаш наново от ливанските пропасти, а Ибриз изтича като кристално чиста струя от червените скали на Таврус, така и Марсий и днес шуми дълбоко под земята, проблясва, докато преминава от тъмнината в мрака при слабата светлина в Корикската пещера. В тези големи извори, обещаващи живот и плодородие, древните виждали божията ръка и край бързотечащата река, вслушани в шума на плискащата се вода, те се кланяли на своя бог. Ако може да се вярва на преданието, окачен в своята пещера, флейтистът Марсий запазвал и в смъртта си чувство за хармония, защото при звука на родните фригийски мелодии кожата на мъртвия сатир потръпвала, а ако музикантът засвирел мелодия в чест на Аполон, тя оставала глуха и неподвижна.

Не долавяме ли в този фригийски сатир, овчар или пастир, който се радвал на приятелството на Кибела, изпълнявал така характерна за нейния ритуал музика и умрял от насилствена смърт под священото ѝ дърво, бора, близко сходство с Атис, любимия овчар или пастир на богинята, сам описан като музикант, загинал под бор и ежегодно представян окачен като Марсий на това дърво? Можем да предположим, че отначало редовно са бесели или умъртвявали по друг начин на священото дърво жреца, който носел името и играел ролята на Атис в пролетните празненства на Кибела, сетне смекчили варварския обичай във формата, която ни е известна в по-късни времена, когато жреците само си пускали кръв под дървото и вместо себе си привързвали на неговия ствол чучело. В священата горичка в Упсала принасяли в жертва хора и животни, като ги бесели на священите дървета. Принесените в жертва на Один хора редовно умъртвявали чрез обесване или с комбинация от обесване и пробождане – първо окачвали човека на дърво или бесилка, а после го пробождали с копие. Затова наричали Один Господар на бесилата или Бог на обесените и го представяли седнал под бесилка. Нещо повече, според преданието са го принесли в жертва на самия себе него по приетия начин. Това научаваме от странните стихове

на „Хавамала“, в които богът описва как придобил божествената си власт, като научил магичните руни:

*Аз зная, цели девет ноци
висях на брулено дърво
със копие то на Один прободен,
на себе си сам посветен.*

Багобо, жителите на Минданао, един от Филипинските острови, принасяли човешки жертви за доброто на посевите по-сходен начин. Рано през декември, когато съзвездието Орион се появявало в седем часа вечерта, хората разбирали, че е дошло времето да приготвят нивите за сеитба и да принесат в жертва роб. Жертвата принасяли на някакви могъщи духове като възнаграждение за добрата година, на която са се радвали и за да си осигурят благоволенieto им за идващия сезон. Завеждали роба под някое голямо дърво в гората, връзвали го с гръб към него, с високо вдигнати над главата ръце, в положението, в което древните художници изобразявали висящия от фаталното дърво Марсий. Убивали го увиснал на дървото, като го пробождали през мишниците с копие. След това го прерязвали в кръста и както проличава, оставяли известно време горната част да виси на дървото, докато долната се валяла в кръв на земята. Най-сетне хвърляли разполовения труп в плитък ров край дървото. Преди да сторят това обаче всеки, който искал, можел да си отреже парче месо или кичур коса и да го отнесе на гроба на роднина, чието тяло е нападнато от вампир. Привлечен от пресния труп, вампирът ще остави на мира гниещото тяло. Още има живи хора от онези, които са принасяли такива жертви.

По всичко личи, че бесели и самата велика богиня Артемида във вид на чучело в свещената ѝ горичка Кондilea, сред хълмовете на Аркадия; там тя била известна като Обесената. Нещо повече, може би в Ефес, най-прочутото от светилищата ѝ, можем да открием следа от подобен ритуал в легендата за жената на име Хеката, която се обесила и изпълнената със съчувствие богиня я облякла в собствените си божествени одежди. И в Мелит, във Фтия, разказвали легендата за момиче на име Аспалида, която се обесила, но това сякаш е само разновидност на самата Артемида. Защото след смъртта

й не намерили тялото ѝ, а открили нейна статуя край статуята на Артемида и хората я дарили с титлата Хекерге, или Стрелящата надалеч, един от честите епитети на богинята. Всяка година девственниците принасяли в жертва на тази статуя козле, като го обесвали, защото според легендата Аспалида се обесила. Това жертвоприношение вероятно е заменило обесването на статуя или на човек – възплащение на Артемида. Освен това в Родос почитали хубавата Елена под името Дървесната Елена, защото царицата на острова накарала слугините си, преоблечени като фурии, да я обесят на един клон. Има троянски монети, които представят увиснали на дърво бик или крава и прободени с нож от човек, седнал на клоните или яхнал животното. Те показват, че гърците в Азия са принасяли по този начин животни в жертва. И в Хиерапол първо обесвали на дървета жертвите, а после ги изгаряли. При наличието на тези гръцки и скандинавски паралели едва ли можем да отхвърлим като съвсем невероятно предположението, че на свещеното, но фатално дърво във Фригия всяка година е увисвал по един човек-бог.

ГЛАВА XXXVII

Източни религии в Европа

Култът към Великата майка на боговете и нейния любовник или син бил много популярен в Рим по време на империята. Надписите показват, че ги почитали като божества, поотделно или заедно, не само в Италия и най-вече в Рим, но и в провинциите, особено Африка, Испания, Португалия, Франция, Германия и България. Култът към тях надживял и въвеждането на християнството от Константин, защото Симах съобщава за възвръщането на празненствата на Великата майка, а в дните на Августин нейните женствени жреци все още ходели открито по улиците и площадите на Картаген с набелени лица, парфюмирани коси и кръшна походка и просели милостиня от минувачите. От друга страна, кървавите оргии на азиатската богиня и нейния любовник сякаш са намерили малко почва в Гърция. Несъмнено варварският и жесток характер на култа с необузданите си крайности противоречи на добрия вкус и хуманността на гърците и те предпочитали сходния, но смекчен ритуал на Адонис. А може точно тези черти, които шокирали и отблъсквали гърците, да са привлекли по-малко изтънчените римляни и варварите от Западна Европа. Необузданият екстаз, приеман за божествено вдъхновение, и осакатяването на тялото, теорията за новото раждане и опрощаването на греховете с кръв се коренят в дивачеството и те естествено допадали на народите, у които дивашките инстинкти били все още силни. Наистина, същинският им характер често бил прикриван под почтения воал на алегорични и философски тълкувания и това вероятно било достатъчно те да се наложат на ентузиазизираните, изпаднали в екстаз почитатели и при-

мирявали дори по-изтънчените сред тях с неща, които иначе биха ги изпълнили с ужас и отвращение.

Култът към Великата майка, тази странна смесица от дивачество и духовни стремежи, бил само един от многобройните източни култове, разпространили се в Римската империя в късното езичество, и насищайки европейските народи с чужди идеали, постепенно подкопали цялата система от древна цивилизация. Гръцкото и римското общество се изградили върху схващането за подчинението на отделната личност на обществото, на гражданина – на държавата, те поставяли сигурността на държавата като върховна цел над сигурността на отделната личност на този и на онзи свят. Възпитани от люлка в този самоотвержен идеал, поданиците посвещавали живота си на държавна служба, готови да го пожертват за общото благо, или пък, ако отбягвали тази върховна саможертва, оставали с дълбокото убеждение, че са постъпили подло, като са предпочели собствено-то си съществуване пред интересите на родината. Всичко това се променило с разпространението на източните религии, които внушавали, че единението на душата с бога и нейното вечно спасение са единствената цел, за която си струва да живееш, и в сравнение с нея цели от рода на благоденствието и дори на съществуването на държавата са повече от незначителни. Като неизбежен резултат на тази егоистична и неморална доктрина нейните привърженици се оттегляли все повече и повече от служба в името на обществото и съсредоточавали мислите си върху собствените си духовни възвращения, развивали у себе си презрение към настоящия живот, който разглеждали единствено като изпитателен срок за един по-добър и вечен живот. Светецът и отшелникът, презрели земното и изпаднали в пълен екстаз по небето, се превърнали във възгледи на обществото, в най-висш идеал на човечеството, изместили стария идеал за патриота и героя, който забравил себе си, живее и е готов да умре за благо на родината. В очите на хората, които виждали как в облаците по небето се очертава царството божие, земното съществуване изглеждало бедно и достойно за презрение. Така да се каже, центърът на тежестта се преместил от настоящия в бъдещия живот и колкото повече печелел онзи свят, толкова повече губел земният. Настъпило всеобщо разпадане на държавата. Обществениите и семейните връзки западнали, структурата на обществото започ-

нала да се разпада на съставните си елементи и по този начин да се връща към варварството, защото цивилизацията е единствено възможна при активното сътрудничество на гражданите и на тяхната готовност да пожертват личните си интереси за общото благо. Мъжете не желаели да защитават страната си, дори да продължат своя род. Загрижени за спасението на собствените си души и душите на останалите, те с радост оставяли да се срина наоколо им материалният свят, отъждествяван от тях със злото начало. Тази мания просъществувала хиляда години. Възраждането на римското право, на философията на Аристотел, на древното изкуство и литература в края на Средните векове отбелязало връщането на Европа към местните идеали за живот и поведение, към по-смислено, по-човешко отношение към света. Приключил дългият застои в стремежа към цивилизация. Приливът на Ориента най-сетне се обърнал. Все още продължава отливът.

Древноперсийският Митра е един от онези богове с ориенталски произход, които се съревновавали за предаността на Запада. За огромната популярност на култа към него свидетелстват множеството паметници, разпръснати из цялата Римска империя. По всичко личи, че култът към Митра е имал голямо сходство не само с култа към Майката на боговете, но и с християнството. Приликата направила впечатление и на християнските теолози и те я обяснявали като дяволско дело, предназначено да изкуши човешките души и да ги отклони от истинската вяра с погрешна и коварна имитация. Местните езически ритуали се стрували на испанските завоеватели в Мексико и Перу дяволски имитации на християнските тайнства. Много по-вероятно е, сравнявайки религиите, съвременният изследовател да види в тези прилики сходни и независими разсъждения на човека в неговите искрени, макар и първобитни опити да разгадае Вселената и да пригоди живота си към нейните страховити загадки. Във всеки случай култът към Митра се оказал внушителен враг на християнството, защото съчетавал тържествения ритуал със стремеж към морална чистота и надежда за безсмъртие. Дори за известно време изходът от сблъсъка на двете религии бил неясен. В нашите коледни празненства се запазил поучителен остатък от дългата борба и църквата, изглежда, го е заела направо от езическия си съперник. Според юлианския календар 25 декември се смятал за

ден на зимното слънцестоене и за Рождество слънчево, защото след тази повратна точка през годината денят започвал да става по-дълъг и слънцето все по-силно. Ритуалът на рождеството, както са го празнували в Сирия и Египет, е забележителен. Празнуващите се оттегляли в някакви вътрешни покои, от които в полунощ излизали с високи викове: „Девицата роди! Светлината става по-силна!“ Дори египтяните представяли новороденото слънце в образа на бебе, изнасяли го на неговия рожден ден – деня на зимното слънцестоене, и го показвали на обожателите му. Без съмнение Девицата, заченала и родила син на 25 декември, е Великата източна богиня, наричана от семитите Небесната дева или просто Небесната богиня, и в техните земи тя била разновидност на Астарта. Но поклонниците на Митра системно го отъждествявали със слънцето, Непобеденото слънце, както го наричали те; така че неговото рождество също се надало на 25 декември. В Евангелието не се казва нищо за деня на Христовото рождество и при това положение отначало църквата не го празнувала. С времето обаче християните в Египет започнали да смятат 6 януари като ден на рождеството, обичаят да се чества рождението на Спасителя на този ден постепенно се разпространил и към четвъртия век се установил навсякъде на Изток. Но в края на третия и началото на четвъртия век Западната църква, която изобщо не признала 6 януари като ден на рождеството, възприела 25 декември за истинската дата и с време решението ѝ се възприело и от Източната църква. В Антиохия промяната не била въведена докъм 375 г.

Какви съображения са накарали църковните власти да въведат коледните празници? Мотивите за нововъведението са дадени с голяма откровеност от един сирийски автор, сам християнин: „Причината – съобщава ни той – отците да пренесат тържеството от 6 януари на 25 декември бе следната: езичниците имаха обичай да празнуват на същия 25 декември рождеството на Слънцето и на него запалваха светлини в знак на веселие. Християните също вземаха участие в тези тържества и веселия. Затова, когато сановниците на църквата разбраха, че християните имат склонност към този празник, те се посъветваха и решиха на този ден да се празнува Рождество, а на 6 януари – Богоявление. И съответно се разпространи обичаят да се палят огньовете до шести.“ Св. Августин

открито намеква, дори мълчаливо признава езическия произход на Коледата, когато апелира към своите братя християни да не празнуват този тържествен ден като езичниците заради слънцето, а заради онзи, който го е създал. По същия начин Лъв Велики упреква вредното суеверие, че Коледа се празнувала, както казвали, заради раждането на новото слънце, а не заради рождеството Христово.

Очевидно християнската църква избрала да празнува рождеството на своя основател на 25 декември, за да прехвърли предаността на езичниците от слънцето върху онзи, когото наричали Слънце на добродетелта. Ако е така, то няма присъща неправдоподобност в предположението, че сходни мотиви са накарали църковните власти да асимилират във Великденския празник на смъртта и възкресението на своя бог празника на смъртта и възкресението на друго азиатско божество, който съвпадал по време. Спомнете си, че великденските ритуали в Гърция, Сицилия и Южна Италия приличат в много отношения на ритуала на Адонис. Ето защо предположих, че за да спечели души за Христа, църквата може съзнателно да е пригодила новия празник към своя езически предшественик. Но такава адаптация е имало вероятно по-скоро в гръцки говорещите, отколкото в латински говорещите части на древния свят, защото празникът на Адонис, който има такъв успех сред гърците, сякаш направил слабо впечатление на Рим и на Запада. Той с положителност не бил част от официалната римска религия. Мястото, което би могъл да заеме в сърцата на най-обикновените хора, било вече заето от подобния, но много по-варварски култ на Атис и Великата майка. Спомнете си, че смъртта и възкресението на Атис се празнували официално в Рим на 24 и 25 март, а последната дата се смятала за пролетно равноденствие. При това положение тя била най-подходящият ден за възраждане на мъртвия или заспал през зимата бог на растителността. Но според древната и широко разпространена традиция Христос страдал на 25 март и някои християни редовно празнували разпятието на този ден, без оглед положението на луната. Положително е, че този обичай е съществувал във Фригия, Кападокия и Галия, а може би имаме основание да смятаме, че по едно време са го спазвали и в Рим. Така че традицията, която определя деня на Христовата смърт на 25 март, е древна и дълбоко вкоренена. Това е още по-интересно, защото по астрономически

съображения тя няма исторически основания. Сякаш е неизбежен изводът, че страданията на Христос са произволно отнесени към тази дата, за да се съчетаят с един по-стар празник на пролетното равноденствие. Такова е становището на учения църковен историк магистър Дюшен, който сочи, че така смъртта на Спасителя съвпадала с деня, когато според ширококоразпространеното вярване е създаден светът. Но на същия този ден в Рим празнували официално възкресението на Атис, който съчетавал в себе си ролите на божествения Отец и на неговия Син. Като си спомним, че празникът на св. Георги през април е заменил древния езически празник Парилия, че празникът на св. Йоан Кръстител през юни наследил езическия празник на водата в деня на лятното слънцестоене, че празникът Успение Богородично през август е изместил Празника на Диана, че Задушница е продължение на стария езически празник на мъртвите и че самото Рождество Христово съвпаднало с деня на зимното слънцестоене през декември, защото този ден се смятал за ден на Рождеството на Слънцето, едва ли ще е прибързано или неоправдано предположението, че другият главен празник на християнската църква – Великден – по същия начин и със същите благородни подбуди към сходния празник на фригийския бог Атис се е празнувал в деня на пролетното равноденствие. Ако не друго, то поне е знаменателно съпадението, че християнският и езическият празник на божествената смърт и възкресение се празнуват по същото време и по същите места. Защото местата, по които смъртта на Христос се празнувала в деня на пролетното равноденствие, са Фригия, Галия и очевидно Рим, с други думи точно онези райони, откъдето е произлязъл или е пуснал дълбоки корени култът към Адонис. Трудно е да повярваме, че това е случайно съпадение. Нищо по-естествено от това да се приеме, че възкресението на новото божество е станало в същия ключов момент от годината, в сезона, когато в умерените климатични пояси целият облик на природата говори за изблик на жизнена енергия, отколе известен като период от годината, когато светът се пресъздава с възкресението на някой бог. Необходимо е само да се отбележи, че ако смъртта на Христос е датирана на 25 март според християнското предание, то неговото възкресение трябва да е станало на 27 март, което е само два дни по-късно от пролетното равноденствие според юли-

анския календар и от възкресението на Атис. Същото отместване с два дни при нагаждането на християнските към езическите празненства се наблюдава и при Гергьовден и Успение Богородично. Но друго христинско предание, признавано от Лактанций и може би от практиката на църквата в Галия, датирало смъртта на Христос на 23, а възкресението му на 25 март. Ако това е така, то възкресението му съвпада точно с възкресението на Атис.

Всъщност от свидетелството на анонимен християнски автор от IV век излиза, че както на християните, така и на езичниците прavelo впечатление забележителното съвпадение между смъртта и възкресението на съответните божества и това било предмет на остър спор между привържениците на съперническите си религии. Езичниците твърдели, че възкресението на Христос било фалшиво подобие на възкресението на Атис, а християните пък настоявали със същата жар, че възкресението на Атис било дяволска фалшификация на възкресението на Христос. В тези недостойни спорове езичниците, както би се сторило на повърхностния наблюдател, имали силен аргумент – те твърдели, че техният бог е по-стар и следователно е оригиналът, а не фалшификацията, тъй като по правило оригиналът е по-стар от копието. Християните отхвърляли с лекота този аргумент. Те признавали, че хронологически Христос бил по-младо божество, но триумфално доказвали неговото старшинство, припомняйки коварствата на Сатаната, който в един така съществен момент надминал себе си, като обърнал наопаки обикновения природен ред.

Взети заедно, съвпаденията на християнските с езическите обичаи са прекалено близки и прекалено много, за да са случайни. Те показват компромиса, който църквата била принудена да направи в победния си час по отношение на своите разгромени, но все още опасни съперници. Непреклонният фанатизъм на първите мисионери, които разпалено разобличавали езичеството, се заменил с гъвкавата политика на спокойна толерантност, с благосклонното снизхождение на проникателни духовници, които разбирали ясно, че за да победи света, християнството ще трябва да смекчи прекалено скованите принципи на своя основател, да поразшири тясната вратичка към спасението. В това отношение можем да направим поучителен паралел между историята на християнството и на бу-

дизма. По своя произход и двете системи са в основата си етически реформи, плод на щедрия ентузиазъм, благородните възделения и нежното съчувствие на своите извисени основатели, две от онези благородни души, които се появяват рядко сред нас, сякаш са дошли от друг, по-добър свят, за да укрепят и насочват нашата слаба и склонна да греши природа. И двамата проповядвали моралната чистота като средство за постигане на онова, което смятали за върховна цел в живота – вечното спасение на отделната душа, макар че по една любопитна антитеза единият го търсел в блажена вечност, а другият в унищожението на тялото и душата като окончателно спасение от страданията. Но аскетичните идеали за лична святост, насаждана от тях, били толкова противоположни не само на слабостите, но и на естествените пориви на човечеството, че не могли да се приложат на практика от повече хора, а само от малобройни последователи, които се отказвали от семейни и граждански задължения и отивали да търсят своето собствено спасение в тихо усамотение на манастира. За да ги приемат макар и формално народите, а оттам и светът като цяло, било необходимо първо да се модифицират или трансформират така, че да съответстват до известна степен на предразсъдъците, страстите и суеверията на най-обикновените хора. Този процес на пригаждане бил проведен в по-късни времена от последователи, изтъкани, за разлика от техните учители, от по-земен материал и затова по-годни да служат за посредници между тях и обикновеното паство. С течение на времето двете религии се прониквали от онези недостойни принципи, за чието потискане били създадени и съответно на това печелели популярност. Този духовен упадък е неизбежен. Светът не може да съществува на равнището на великите хора. Но няма да е справедливо да припишем изцяло постепенното отклонение на будизма и християнството от техните първоначални принципи на умствената и моралната неустойчивост на по-голямата част от нашия вид. Защото никога не бива да забравяме, че като възхвалявали нищетата и безбрачието, и двете религии нанасяли удар не само срещу обществото, но и срещу самото човешко съществуване. Ударът бил отклонен от мъдростта или глупостта на огромното мнозинство на човечеството, което отказало да замени неминуемото изчезване на човешкия род срещу някаква възможност да спаси душите си.